

– УДК 323.1

Бобіна Олег Валерійович, 1967 р.н. У 1989 році закінчив Київський національний університет за фахом "Історія та суспільствознавство", в 1993 році захистив кандидатську дисертацію; кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін УДМУ-МКІ, завідувачий кафедрою. Наукові інтереси: психологічні аспекти історичного розвитку суспільства, окремі галузі політичної науки, історія України.

Локальні аспекти національної геополітики

Проаналізовано перспективи геополітичного аналізу і геополітичного методу в дослідженнях сучасного українського суспільства. Зроблено спробу визначення внутрішньої геополітики як комплексу взаємовідносин "центр-регіон", "регіон-регіон". Висвітлено історичне підґрунтя сучасної регіональної політики.

Спроби геополітичного аналізу і використання геополітичного методу вже не є чимось надзвичайним і екзотичним для України. Праці Дергачова, Врублевського, Соскіна, Хорошковського та інших авторів засвідчують, в цілому, як геополітичну специфіку України, так і геополітичну невизначеність її становища. Це дозволяє стверджувати, що національна правляча еліта не має цілісної концепції національної безпеки і національних інтересів. Якщо ж такі концепції існують, то вони не стали надбанням широкого кола науковців, відомі лише обмеженій кількості фахівців, а значить, несуть у собі елементи закритості і некритичності. Реальне життя свідчить, що геополітичні підходи не перетворилися в геостратегію як основний інструмент зовнішньої політики.

Слід зауважити, що сучасний геополітичний аналіз застосовується в більшості своїй лише на макрорівні і за допомогою таких категорій, як "життєвий простір", "буферна держава", "фронтальне суперництво", "геополітичні лінії" і т.д. Менше звертається уваги на геополітичний вимір мікрополітики. Це стосується внутрішньої геополітики країни та особливостей взаємовідносин центру і регіонів. Маються на увазі не лише фінансово-економічні відносини, на яких робиться наголос з 1993-1994 років. До особливостей можна віднести існування лобістських регіональних груп і сфери їх впливу, національно-культурні особливості, демографічні, ментальність, близькість і віддаленість від центру і державних кордонів, впливи інших держав і т.д.

Якщо окремі аспекти цієї проблеми висвітлювались українською наукою, то комплексний аналіз ще попереду. Пропонована стаття є спробою такого аналізу.

Сучасне внутрішнє геополітичне становище

України має свої історичні витoki [1]. Дніпровський сектор лімеса з оазисним потенціалом лук і плесів Десни, Тетерева, Ірпеня, Стугни, Росі, Трубежу та інших малих річок в IX-X століттях стали місцем розвитку (російські геополітики використовують термін П. Савицького "месторазвитие") цивілізаційного вогнища, яке пережило фазу підйомів і згасань. Поєднання кліматичних, геоморфологічних, рельєфних факторів призвело до того, що виникають дві осі розвитку у вимірі геополітичних координат: вертикальна, дніпровська, і горизонтальна, лісостепна. Київ, що розташований на перехресті цих осей, виступав і виступає як консолідуючий центр різнонаправленого розвитку.

Висхідна геополітичного розвитку Київської Русі базувалась на освоєнні нових земель у цих напрямках: від Карпат через дністровський і південнобузький сектори лісостепу до донецько-донського вододілу, за яким починалась Азія. Другий напрям: від Подніпров'я на північ і схід і весь час, хвилеподібно, з перемінним успіхом на ворожий, кочовий південь.

З погляду геоморфології, більшість території України розташована на південно-західній частині Східно-Європейської платформи. Це об'єднує Україну з Прибалтикою, Білорусією, Молдовою, Центральною Росією. Разом з тим пониззя названих країн змінюється в Україні виходом на поверхню порід т.зв. Українського гранітного щита. Це піднімає велику частину території, а також створює Дніпровські пороги, Донецький кряж, Південнобузький каньйон. Але Карпати і Закарпаття належать до альпійської зони складчастості. Окремою геологічною структурою є Крим. Основна частина України знаходиться в зоні стоку Чорного моря. Дніпровський річковий басейн об'єднує Україну з Білорусією та Росією, а Донський басейн – з Росією. Через невеликий басейн Західного Бугу частина

Волині і Львівщини тяжіють до Балтійського стоку і до польської геополітичної ніші, а через неї – до Німеччини. Закарпаття належить басейну Дунаю і пов'язує нашу країну з країнами Центральної Європи, а через них – з Німеччиною. Таким чином, по горизонтальній вісі Україна завжди буде відчувати впливи взаємовиключних імпульсів Заходу і Сходу. Поділ економічний, культурний, ментальний є об'єктивною реальністю. Ліквідувати цю реальність неможливо. Можливо лише виявляти і пом'якшувати негативні наслідки зіткнення Сходу і Заходу.

Якщо розглянути внутрішню геополітику за допомогою популяційних ареалів, конфігурації розселення, з долученням мовних, етнокультурних, антропологічних якостей, можливо зробити такі висновки. Незважаючи на високу щільність населення і відносну рівномірність його розселення, маємо певні особливості. Найбільша щільність населення на невеликій території Лівобережжя, збільшується на Правобережжі і досягає максимуму на Західній Україні. Схід і Південь відносно малозаселені. Це сприяє міграції населення і вносить певну нестабільність. За певних обставин це дозволить "українізувати" ці райони за допомогою "західників".

На загальному фоні виділяються міські агломерації – київська, харківська, донбаська, дніпропетровська та одеська. Розташовані півмісяцем, зі сходу на південь, вони виступають потужним силовим полем, яке впливає на всю територію. Аналіз цих впливів ще чекає свого прискіпливого дослідника.

Комунікаційна інфраструктура достатньо розвинута. Але, в основному, вона сформувалась у другій половині XIX ст. та в 30-40-х роках XX ст. Залізничні та основні шосе будувались не в інтересах національної держави, а пов'язували окраїнні райони з імперськими центрами. Так, наприклад, Західний регіон недостатньо забезпечений поздовжніми комунікаціями, Центр України має недостатньо розвинуті комунікації взагалі, а Південь і Схід залізницею краще пов'язані з Москвою і півднем Росії, ніж з іншими регіонами країни.

Як бачимо, до своєї незалежності Україна підійшла добре розвинута по горизонтальній вісі. Навіть у політичному відношенні Київ ніколи не виступав як самодостатній, самостійний і авторитетний центр. За Російської імперії, як і за часів СРСР, це був "ретранслятор-передовий" наказів і впливів, втілювач і виконавець рішень центру. Південні і Південно-Східні регіони через свою специфіку, маючи "вихід" на центр, могли ігнорувати, певним чином, наявність київської

верхівки. В політичному аспекті така ситуація сприяє циркуляції ідей федералізму. Практичне втілення цих ідей – автономія Криму, панування в державі останні роки геополітичних і гео економічних угруповань – дніпропетровських, харківських, донецьких. В останні роки саме вони, а не об'єктивні інтереси і тенденції, визначали розвиток України. Бачимо цікавий феномен "внутрішнього колоніалізму" – коли одні регіоні-групи-клани можуть нав'язувати свою волю-світобачення-рішення іншим, а також використовувати їхній потенціал.

Такий розвиток цілком вкладається в теорію "полюсів росту", яку висунули Ф. Перу, М. Козьє, А. Сові [2]. Сутність цього підходу в тому, що розвиток не відбувається рівномірно в просторі і часі, його імпульси виникають у певних "полюсах росту", а потім поширюються по різноманітним каналам від центру до периферії. В умовах індустріального розвитку Заходу і Сходу ця концепція освячувала необхідність і позитивність таких суспільних явищ, як концентрація, масовість, універсальність, полярність. Існування таких "полюсів росту" дозволяє з надзвичайною ефективністю використовувати як технократичні, так і політичні технології.

В останні десятиріччя XX століття "полюси росту" виявили свої негативні риси. В економічному аспекті їхнє існування призводить до нееквівалентного обміну між центром як постачальником готової продукції і периферією – постачальником ресурсів. Рано чи пізно починається стагнація малих міст і сіл. Аналогічні процеси відбуваються в соціальному житті. Чим вище розрив у рівнях урбанізації між центром і регіонами, тим сильніше виявляються ефекти депопуляції, пов'язані з міграцією молоді в більші міста. Асиметрія виявляється і на екологічному рівні. До провінцій-периферій відносять найбільш екологічно небезпечні виробництва. Аналогічні тенденції виявляються на політичному рівні. Більше того, чим менше прав мають регіони перед центром, тим більше гальмується структурна перебудова економіки, пов'язана з переходом від ресурсо- та енергомісткого виробництва до наукомісткого. В Україні ж маємо ситуацію, коли "маловпливові" регіони підпорядковуються центру, який виконує "волю" кількох регіональних угруповань. Тобто в політичній модернізації проглядають дві тенденції: "полюсів росту" – розвитку, організованого ззовні, на основі нав'язуваного проекту, і розвитку низу, заснованого на партиципативному принципі, коли

зацікавлені прошарки населення беруть активну участь у формуванні стратегії розвитку.

Сьогоднішні тенденції розвитку свідчать про зменшення ролі центру-держави і збільшення ваги регіону-периферії. По-перше, центр-держава не встигає регулювати багатоманітні відносини, які мають місце в провінції. Не розширюючи повноважень регіонів, центр зтягує прийняття необхідних рішень. По-друге, центр-держава не є вже самим могутнім і впливовим актором міжнародного і внутрішнього життя. Регіони мають можливість активно співробітничати з ТНК, ТНБ, міжнародними монополіями, іншими регіонами.

Наведені фактори призвели до формування в Україні кількох внутрішніх геополітичних векторів. Саме з них центр робить вибір, маніпулює, "знімає" протиріччя між ними. Традиційними залишаються

такі геополітичні вектори, як "південно-східний" – Дніпропетровськ – Донецьк і "східний" – Харків. Нові, з якими центр та інші поступово вимушені рахуватись, – "південно-західний" – Івано-Франківськ – Львів – Ужгород – Чернівці, "південноконтинентальний" – Одеса – Миколаїв, "південноострівний" – Крим. Потенційні: "північно-західний" – Луцьк – Рівне та "північно-східний" – Полтава – Суми [3]. Класичні орієнтації центру на "східний" і "південно-східний", геополітичні вектори з їхньою застарілою, енергомісткою, централізованою і гігантською економічною структурою не відповідають існуючим реаліям. Майбутнє України за т.зв. "внутрішньою багатовекторністю", перерозподілом і делегуваннями повноважень.

Література

1. Ильин М. Этапы становления внутренней геополитики России и Украины // ПОЛИС. – 1998. – № 3. – С. 82-112.
2. Панарин А. Философия политики // Учебное пособие для политологических факультетов и гуманитарных вузов. – М.: Новая школа, 1996. – С. 60-61.
3. Дацюк С., Грановский В. Геополитика, хронополитика и культурополитика Украины // Зеркало недели. – 1999. – № 2. – 16 января.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2001 р.